

Gewoonweg verschillend

Ton van der Wouden, Meertens Instituut

Het Nederlands is een taal waarin veel kleine woordjes voorkomen met een moeilijk te beschrijven betekenis. Ze worden ook nog eens heel vaak gebruikt. Een voorbeeld: *Ga zitten* is in veel situaties té onbeleefd, té bot; liever voegen we, afhankelijk van de situatie, zo'n klein woordje toe: *ga maar zitten*, *ga nou zitten*, *ga even zitten*, *ga lekker zitten*, of in Vlaanderen *ga een keer zitten*. We kunnen er zelfs een heleboel op een rij zetten, als in *ga nou maar even lekker zitten*. De vakterm voor die kleine woordjes is partikels, maar ze worden ook wel (een soort) bijwoorden genoemd. Ook mededelingen zonder partikels zijn heel vaak té direct, bijna lomp: *ik ga*, dat kun je heel vaak niet zeggen, veel liever zeg je *ik ga maar eens* of *ik ga er maar eens vandoor* (of, zonder partikels, *volgens mij is het tijd dat ik vertrek*). Nog een laatste voorbeeld: een vraag als *hoe laat is het?*, gericht aan iemand die je niet kent, is véél te direct en te onbeleefd; *weet u misschien hoe laat het is* is vaak veel beter.

Partikels

In het overvloedige gebruik van partikels, met name in gesproken taal, lijkt het Nederlands erg op het Duits. Het Engels is behoorlijk anders in dit opzicht: men is daar minstens zo beleefd, maar dat doel wordt bereikt met andere middelen: voor *ga maar zitten* zeg je in het Engels misschien liever zoiets als *sit down, please* of *please take a seat*, en voor *ik ga maar eens* bijvoorbeeld *I think I must go now*, met twee tamelijk betekenisarme werkwoorden *think* en *must* in plaats van onze partikels. Taalkundigen weten niet waar dat verschil tussen deze verder toch zo verwante talen vandaan komt.

Iedere moedertaalspreker van het Nederlands weet (onbewust) dat elk partikel zijn eigen betekenis en functie heeft. Maar voor wie het Nederlands niet met de paplepel heeft ingegoten gekregen, blijken de Nederlandse partikels heel erg lastig te zijn. Die kleine rotwoordjes komen heel vaak voor, en je doet het niet goed als je ze niet gebruikt. Maar als je ze als niet-moedertaalspreker probeert te gebruiken, doe je het vaak ook weer nét niet goed, en geen moedertaalspreker die je precies kan uitleggen hoe het dan wel moet. En ook in de woordenboeken en grammatica's, inclusief de grote *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS) zoek je vergeefs naar goede, begrijpelijke informatie over de betekenis en het gebruik van de betekenis van de verschillende partikels; hetzelfde geldt voor de meeste cursusboeken en leermethodes voor leeders van het Nederlands als tweede taal.

Verschillen tussen noord en zuid

Eén van de weinige cursusboeken voor niet-moedertaalsprekers die relatief veel aandacht besteden aan partikels is *De finesses van het Nederlands. Oefenboek voor anderstaligen* van Kris Van de Poel en anderen uit 1996 (Leuven, ACCO), dat al heel lang niet meer in de handel is. Dit boek, gericht op gevorderde leeders van het Nederlands, stopt veel partikels in zijn voorbeelden, en probeert ook de functie ervan uit te leggen. Een klein citaat ter illustratie (uit hoofdstuk 1: uitspraken modifieren):

modaal gebruik van *gewoon(weg)*:

gewoon(weg) drukt uit dat iets gemakkelijk is of dat het om een gemakkelijke oplossing voor een probleem gaat;
de spreker verzacht daarbij vaak de voorafgaande negatieve reactie van de gesprekspartner.

(1a) Ze hebben gewoonweg de trein genomen. (dat was het makkelijkst)

(1b) Ik denk dat ik gewoonweg thuis blijf. (dat past me het best)

De finesses van het Nederlands is een hartstikke leuk boek, op zijn Hollands gezegd (het woord *hartstikke* wordt in Vlaanderen hoegenaamd niet gebruikt), het is buitengewoon nuttig, en het zou een gat in de markt moeten vullen. Er is echter één grote maar: voor mij klinken een aantal van de voorbeeldzinnen, op zijn zachtst gezegd, een beetje vreemd: (1a) en (1b) hierboven bijvoorbeeld. *Gewoonweg* is voor mij in deze voorbeelden heel raar; vervang ik *gewoonweg* door *gewoon*, dan vind ik ze prima. Zou dat komen doordat ik Hollander (moedertaalspreker van een Hollandse variant van het Nederlands) ben, en de auteurs van *De finesses* Vlamingen (moedertaalsprekers van een Belgische variant van het Nederlands)? Mijn intuïties over verschil in gebruik van *gewoonweg* worden bevestigd door het *Corpus Gesproken Nederlands* (CGN). Daarin tel ik 7 voorkomens van *gewoonweg* in het Nederlandse gedeelte, tegenover 50 in het Belgische (terwijl dat laatste maar de helft zo groot is als het eerste). Dat deze verhouding geen toeval is, wordt bevestigd door tellingen in het (veel grotere) OpenSONAR-corpus: *gewoonweg* is drie keer zo frequent in het Vlaamse deel van dat corpus als in het Nederlandse (0,0003 procent tegenover 0.0009 procent). De spelling *gewoon(weg)* in *Finesses* suggereert weliswaar dat *gewoonweg* altijd synoniem is met *gewoon*, maar dat is voor mij (*gewoon(weg)*) niet zo. Ook in Van Dale worden de woorden verschillend beschreven: *gewoonweg* is alleen ‘bijwoord van wijze’ terwijl *gewoon* ook beschreven wordt als bijvoeglijk naamwoord (zoals in *een gewone taart bakken*) en als bijwoord (zonder nadere kwalificatie), waarvan alleen betekenis 4 ‘ronduit gezegd’ equivalent zou zijn met *gewoonweg*.

Nou is het (in elk geval onder de partikelvorsers) geen nieuws dat er soms aanzienlijke verschillen zijn in het gebruik van partikels tussen Nederland en België. Ik geef een paar voorbeelden:

- *nou* wordt in België vrijwel niet gebruikt, in Nederland heb je *nu* én *nou*: *nou* is informeler en spreektaaliger, en er zijn situaties en constructies waarin je alleen *nou* kunt gebruiken (*nou moe!*), en andere waarin alleen *nu* mogelijk is (*de aarde nu was woest en ledig*).
- *alweer* en *weeral* betekenen ongeveer hetzelfde, maar de eerste vorm vind je vooral boven de grote rivieren en de tweede vooral daaronder.
- *nochtans* is in België redelijk gebruikelijk, in Nederland is het heel ouderwets en formeel: in OpenSONAR komt *nochtans* bijna 25 keer zo vaak voor in het Belgische gedeelte als in het Nederlandse (alle Nederlandse CGN-voorbeelden komen bovendien uit voorgelezen tekst, in spontaan gesproken Noord-Nederlands heb ik het niet aangetroffen).
- *alvast* betekent in Nederland ‘intussen reeds, in afwachting van wat volgt’, aldus Van Dale (*dan zou ik alvast kunnen koken of zo* (CGN-NL)); de tweede betekenis die het woordenboek geeft, ‘in ieder geval’, (*'k spreek alvast liever Engels dan Frans dus voor mij is 't goed* (CGN-BE)) komt voornamelijk voor in België (hoewel Van Dale dat niet vermeldt).

Over verschil in gebruik of betekenis van *gewoonweg* is mij nochtans (echter) geen literatuur bekend. Van Dale beschrijft het woord als een ‘bijwoord van wijze’, maar vermeldt alvast (in ieder geval) niet dat het woord nogal Belgisch is.

Gewoon(weg) doorgaan met het onderzoek

Dit ene kleine voorbeeld laat zien dat er gewoonweg grote verschillen zijn in het partikelgebruik tussen Nederland en België, verschillen die tot op heden nauwelijks in kaart gebracht zijn: er is sowieso nog heel veel te doen aan de beschrijving van de betekenissen en de gebruiksmogelijkheden van de partikels van het Nederlands. Ondertussen staat het onderzoek naar partikels gelukkig niet stil. Zo zal de nieuwe editie van de *ANS* een hoofdstuk krijgen dat speciaal daaraan gewijd is. Daarnaast zou er een woordenboek van de Nederlandse partikels moeten komen (zoals die voor het Duits wel bestaan), want de gewone woordenboeken schieten schromelijk tekort als het om de beschrijving van de partikels gaat. Een volgende stap zou zijn, de verschillen in het gebruik van partikels binnen het taalgebied in kaart te brengen. En dan, als al dit benodigde voorwerk is gedaan, zou er nagedacht kunnen worden over een nieuwe editie van *De finesses van het Nederlands*, of misschien wel twee: één voor de buitenlanders die de Belgische standaardtaal meester willen worden, en een andere voor de Nederlandse.

Kader

Het Corpus Gesproken Nederlands is een verzameling van bijna 1000 uur (zo'n 9 miljoen woorden) gesproken Nederlands uit Nederland en Vlaanderen, samengesteld tussen 1998 en 2004. Het SONAR-corpus is een tekstcorpus van zo'n 500 miljoen woorden, vooral geschreven tekst, eveneens uit Nederland en Vlaanderen. Beide corpora zijn toegankelijk via het OpenSoNaR-zoeksysteem.

Verder lezen

Partikels zijn een verwaarloosde categorie binnen de Nederlandse grammatica. Sinds de jaren '80 zijn er aanzetten tot meer systematisch onderzoek: vanuit de pragmatiek (bijvoorbeeld het proefschrift van Ad Foolen over *maar* uit 1993), vanuit de grammatica en formele semantiek (bijvoorbeeld “Some remarks on focus adverbs” van Frans Zwarts, Jack Hoeksema uit 1991 en het proefschrift van Roel Vismans over partikels in gebiedende zinnen uit 1994), en vanuit de conversatie-analyse (bijvoorbeeld de *Inleiding in de conversatie-analyse* van Harrie Mazeland uit 2003). In mijn “Zit je nu alweer te twitteren?” uit 2014 bespreek ik hoe weinig we weten over de variatie in het gebruik van partikels binnen het taalgebied, en hoe moeilijk dat soort onderzoek is.